

TÜRKİYE’DE SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİĞİN MEKÂNSAL EŞİTSİZLİĞİ*

Güner TUNCER¹

Öz

Sosyo-ekonomik gelişmişlik demografi, teknoloji, sağlık, eğitim, ekonomik kalkınma, mali kapasite, rekabetçi yapı ve yaşam kalitesi gibi parametreleri içermekte ve bu parametrelere ait veriler ile toplumsal ihtiyaçların neler olduğu ve ne ölçüde giderildiği hakkındaki bilgileri bölge düzeyinde verebilmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik ülke içerisinde bölgelerarası farklılıklar gösterebilmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi farklılıkları azaltmakta mıdır? sorusuna cevap bulmaktır. Bu amaç için yakınsama analizi uygulanmış olup 2003-2011 dönemi için Türkiye’de iller arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik yakınsaması bulunamamıştır. Bu durum Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinde bölgesel bir ayrışmanın varlığını işaret etmekte ve bölgelerarasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığı makasının kapanmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik, Bölgesel Eşitsizlik, Yakınsama

REGIONAL DISPARITIES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN TURKEY

Abstract

Socio-economic development includes parameters such as demography, technology, health, education, economic development, fiscal capacity, competitive structure and quality of life, and can give information about these parameters and the extent to which social needs are met and to what extent they are met. Socio-economic development may vary across regions within the country. The aim of this study is to answer the question do interregional differences in socio-economic development level of Turkey reduce? Convergence analysis has been applied for this purpose in Turkey for the period 2003-2011 and socio-economic convergence between the provinces could not be found. This situation indicates the existence of a regional divergence in the level of socio-economic development in Turkey and clippers of interregional socio-economic development disparities do not close.

Keywords: Socio-Economic Development, Regional Disparities, Convergence

Jel Codes: O1, R1, R58

*Bu çalışma “Kamu Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik İlişkisinin Mekânsal Analizi: Türkiye Uygulaması” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Dr.Öğr.Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, guner.tuncer@dpu.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 03.10.2019

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 23.12.2019

Giriş

Sosyo-ekonomik gelişmişlik ülke içerisinde bölgelerarası farklılıklar gösterebilmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik demografî, teknoloji, sağlık, eğitim, ekonomik kalkınma, mali kapasite, rekabetçi yapı ve yaşam kalitesi gibi parametreleri içermekte ve bu parametrelere ait veriler ile toplumsal ihtiyaçların neler olduğu ve ne ölçüde giderildiği hakkındaki bilgileri bölge düzeyinde verebilmektedir.

Bölgesel eşitsizliği ifade eden en önemli göstergelerden biri sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyidir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik, içerisinde sadece ekonomik büyümeyi değil aynı zamanda bir toplumun sosyal, siyasal, kültürel ve çevresel gelişimini de barındırmaktadır. Sosyal, siyasal, ekonomik, coğrafi başta olmak üzere çeşitli faktörlere bağlı olarak Türkiye sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından bölgesel eşitsizliğe sahiptir. Bu kapsamda çalışmanın amacı Türkiye’de bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının azalıp azaltmadığını tespit etmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Türkiye’de bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltıp azaltmadığını tespit etmek için çalışmada mutlak yakınsama analizi uygulanmıştır. Çalışmanın devamında sosyo-ekonomik gelişmişliğin tanımı, göstergeleri ve yakınsama analizi yer almaktadır.

1.Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Tanımı

Sosyo-ekonomik gelişmişlik kavramını tanımlayabilmek için öncelikle ekonomik büyüme ve kalkınma olgularını açıklamak gereklidir. Ekonomik büyüme belli bir dönem sonrasında milli gelirden meydana gelen artış veya belli bir dönem sonrasında kişi başına düşen milli gelirdeki artıştır (McConnell & Brue, 2008). Kalkınma, salt üretimin ve kişi başına gelirin artışından ibaret olmayıp sosyo-ekonomik ve kültürel yapının da değiştirilmesi, geliştirilmesi anlamına gelmektedir (İldırar, 2004). Kalkınma üzerine yapılan ilk çalışmalar genellikle kişi başına düşen milli gelir artışı ve bileşenleri ile ilgilenmişlerdir (Khan, 1991). Kalkınma sadece ekonomik faktörlerle açıklanabilecek olan bir olgu değildir. Ekonomik faktörlerle birlikte ekonomik olmayan faktörler de kalkınmanın gerçekleştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Kalkınma olgusunu açıklamada iki genel yaklaşım öne çıkmaktadır (Myint, 1980; Szirmai, 2005):

- **Yoksullukla mücadele:** Bu yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerdeki yaygınlaşmış yoksulluk, açlık ve sefalet problemleri üzerine ve kısa dönemde bu durumu iyileştirmeyi gerçekleştirmek için ne yapılabilir sorusuna odaklanmıştır.
- **Uzun dönem ekonomik ve sosyal kalkınma analizi:** Bu yaklaşım, sosyo-ekonomik kalkınma dinamikleri üzerinde uzun dönemde etkiye sahip olan faktörleri daha iyi anlayabilmek için farklı ülkelerdeki, bölgelerdeki ve tarihsel dönemlerdeki kalkınmayı karşılaştırma üzerine yoğunlaşmıştır.

Gelir artışlarıyla ölçülen ekonomik büyüme, toplumsal gelişmişliği yeterince açıklayamadığından, yalnızca talep genişlemesini açıklayabilen dar kapsamlı bir parametre olarak düşünülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, ulusal kalkınma sürecinde ekonomik büyüme olgusunun tek başına yeterli olmadığını, bunun hayatın diğer alanlarındaki sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarda dengelenmesi gerektiğini öne çıkarmıştır. Bir yönüyle sürdürülebilir kalkınma anlayışının yolunu açan bu gelişmeler, bakış açısını ekonomik büyümeden toplumsal gelişmeye doğru yönlendirmiştir (Dincer, et al., 2003; Dinçer, et al., 1996).

Büyüme modellerinde yer alan teorik yaklaşımlar yapısal ve nitel değişimleri inceleme konusu olarak ele almamıştır. Kalkınma kavramı ise genellikle az gelişmiş ülkelere özgü olarak kullanılmıştır. Az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerdeki büyüme ve niteliksel değişimi birlikte kapsayan yaklaşım sosyo-ekonomik gelişme kavramını oluşturmuştur (Erkan, 1998).

Jaffee (1998)’e göre sosyal davranış ve sosyal değişimin değişmez kanunları bulunmamaktadır. Bu nedenle sosyo-ekonomik gelişmişlik tamamen disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Sosyal değişimlerin nedenleri ve sonuçlarının analizi, akademik sosyal bilimin geleneksel sınırlarını

kaldırmayı gerektirir. Her bir sosyal bilim dalı disiplinler arası çalışmalara katkıda bulunmak için birikime sahiptir. Sosyo-ekonomik değişimler bireysel algılamaları ve inanışları, kültürel motifleri, ekonomik organizasyonları, üretim ve dağıtım yöntemlerini, sosyo-politik düzenlemeleri ve uluslararası ekonomiyi biçimlendirir veya bunlar tarafından biçimlenir. Bu nedenle kalkınma süreci çok geniştir ve tüm toplumu kapsar. Sosyal düzen ve kurumları dikkate almak gereklidir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik, mal ve hizmetleri yeterli olacak ve artacak bir şekilde verimli ve etkin üretebilme, sermaye biriktirme, üretimin getirilerini göreceli olarak eşit bir şekilde dağıtabilme yeteneğini ifade eder. Yoksullarla zenginler arasındaki açık, gelişmişlik ve az gelişmişlik ya da birinci ve üçüncü dünya ülkeleri, bu sosyo-ekonomik kapasitelerdeki değişimleri belirtmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişliğin üretim, birikim ve dağıtım süreçlerini kapsamı geniş çapta kabul görürken, kalkınma çalışması büyük ölçüde belirli sosyolojik kavramlar ve ekonomik ölçümlerden etkilenmiştir. Sosyolojik çalışmalar, sosyal değişimin daha geniş süreci olarak gelenekselden modern dönüşümü vurgulamaktadır. Buna karşılık iktisatçılar, kalkınma görüşünü ekonomik büyüme ile ifade etmeye eğilimlidirler. Bu bakış açılarının her biri sosyo-ekonomik gelişmenin çağdaş tanımlamasını şekillendirmiştir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik insanların yaşam kalitesini artıran çok boyutlu bir süreçtir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel hakların, kalkınma faydalarının ve fırsatlarının eşit dağıtılmasının, cinsiyet eşitliğinin, yoksulların ve ötekileştirilmişlerin güçlendirilmesinin tatminkâr olmasını gerektirmektedir (Ohlan, 2012). Özet bir ifadeyle sosyo-ekonomik gelişmişlik, sosyal sistemin tamamının yükselme eğilimidir (Myrdal, 1977).

Sosyo-ekonomik gelişmişlik aynı zamanda bir ülkenin ekonomik ve sosyal olmak üzere iki boyuttan oluşan genel ülke performansını temsil etmektedir. Ekonomik performansı artırmak için toplumun tüketim değişkenlerini elde edebilme kapasitesini iyileştirmek, ekonomik refahın gelişmesini sağlayacaktır. Sosyal performansı artırmak için ise toplumun çalışma imkânları, eğitim kalitesi, sosyal altyapı vs. sosyal değişkenlerini iyileştirmek, sosyal refahın gelişmesini sağlayacaktır (Cuffaro, et al., 2006). Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak sosyo-ekonomik gelişmişlik şu şekilde tanımlanabilir:

Bir ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyüme, satın alma gücü artışı ve adil gelir dağılımı performansı sağlaması ile birlikte vatandaşlarına sunduğu eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim, enerji, kültürel vb. hizmetlerin kalitesini ve erişilebilirliğini toplumun tüm kesimine yayılacak şekilde artırması ve bunu gerçekleştirirken adalet, demokrasi, fırsat eşitliği ve insan hakları ilkelerine bağlı olmasıdır.

2.Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri

Sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri temel olarak ekonomik ve sosyal göstergeler olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Sosyo-ekonomik gelişmişliğin analizinde ekonomik göstergelerle birlikte sosyal göstergelerin yoğun bir şekilde kullanımı 1970'lerin başında UNESCO (1974, 1976), UN (1975), UNRISD (1978, 1979) ve OECD (1973, 1977) gibi uluslararası ajansların öncü katkıları ile başlamıştır.

Sosyo-ekonomik gelişmişliğin ölçümünde sağlık, beslenme, konut edinme, gelir dağılımı, sosyal ve kültürel gelişimin diğer yönleri gibi sosyal göstergelerle birlikte, sanayi, ulaşım ve iletişimin gelişimi ve diğer genel ekonomik faaliyetler gibi ekonomik göstergeler genel olarak kullanılmaktadır. Günümüzde ise kişi başına düşen milli gelir (satın alma gücü paritesi), yoksulluk sınırı altındaki kişi sayısı, yetersiz beslenme verileri, istihdam verileri, yaşam süresi, bebek ölümleri, doktor sayısı, hemşire ve hastane yatak sayısı, enerji tüketimi, okuryazarlık oranı, eğitim yılı, gelir dağılımı verileri, karayolu ve demiryolu ağı verileri, temiz suya erişim, fırsat eşitliği, insan hakları vb. göstergeler sosyo-ekonomik gelişmişliğin göstergeleri olarak ele alınabilmektedir.

Tespit edilen ve ölçümü yapılan göstergeler neticesinde oluşan veriler ile bir toplumda sosyo-ekonomik gelişimin sağlanmasında cevaplanması gereken temel sorular oluşturulabilmektedir. Bu

sorular şu şekilde sıralanabilir (Szirmai, 2005): Fakir ülkelerdeki kişi başına düşen gelirin gelişimini, yaşam koşullarını ve yaşam standartlarını, söz konusu olabilecek faktörler nasıl etkilemektedir? Hangi faktörler sosyo-ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır? Hangi faktörler sosyo-ekonomik kalkınmayı engellemektedir? Gözlenen gelişimlerin ve trendlerin açıklamaları nelerdir? Bölgelerarası ve tarihsel dönemler arası farklılıklar nasıl açıklanabilir ve yorumlanabilir?

Yukarıda bahsedilen sorulara ve ülkenin kendi iç, dış ve küresel dinamikleri ile oluşabilecek olan sorulara cevap verilmesi ve soruların çözümü yönünde adımlar atılması sadece ekonomik politikalarla değil aynı zamanda ekonomik olmayan özellikle sosyal yönlü politikalarla başarılı olunabilir.

Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergesi ilk defa 1970 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 53 sosyo-ekonomik gelişmişlik kıstasını dikkate alarak bir endeks oluşturmuş ve iller gelişmişlik düzeylerine göre sıralanmıştır. DPT bu çalışmalarına her beş yılda bir devam etmiştir (Dincer, 2001). DPT en son 2003 yılında iller bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (SEGE) oluşturmuş ve teşkilat 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı’na dönüştürülmüştür. 2003-2011 dönemi içerisinde sadece 2004 yılında ilçe bazında bir SEGE çalışması ayrıca yapılmıştır. Kalkınma Bakanlığı, 2011 yılındaki çalışması ile illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksini yeniden düzenlemiştir.

DPT tarafından gerçekleştirilen 2003 yılı illerin SEGE çalışmasında 58 değişken kullanılarak temel bileşenler analizi ile illerin SEGE’si tahmin edilmiştir (Dincer, et al., 2003). SEGE 2003 çalışmasında kullanılan 58 değişken demografik, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer refah göstergeleri olmak üzere 10 kategoride toplanmıştır.

SEGE 2003 çalışması ile *“ekonomik ve sosyal gelişmenin ülke genelinde dengeli dağılımından söz edilmesi mümkün değildir. Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması konusunda, özendirici nitelikte tedbir ve uygulamalar özel sektörü yeteri kadar harekete geçirememekte ve bölgelerarası göç önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Bu konuda, ülke ekonomisinin en kıt kaynağı olan sermayenin etkin kullanımı da dikkate alınarak geliştirilecek bölgesel gelişme politikalarına olan ihtiyaç devam etmektedir”* (Dincer, et al., 2003) genel sonucuna ulaşmıştır.

SEGE 2011 çalışması demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik ile yaşam kalitesi olmak üzere 8 alt kategoride, çoğunluğu 2009-2010 yıllarına ait 61 değişken kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin seçiminde ilin ülke içindeki ekonomik ağırlığı ve potansiyeli, sosyal gelişmişlik seviyesi, ortalama bireysel refah düzeyi, il ölçeğinde ekonomik ve sosyal gelişmişlik ile bireysel refah arasındaki kümülatif denge ve veri teminine ilişkin süreklilik hususları gözetilmiştir. SEGE 2011 çalışmasında da temel bileşenler analizi kullanılarak il sıralamaları elde edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012). Bu çalışma ile *“illerin iktisadi ve sosyal kalkınma yolundaki performanslarının izlenmesi mümkün hale geldiği belirtilmiştir. SEGE çalışmasının sonuçları özellikle; bölge, il ve ilçe düzeyinde karşılaştırmalı politika tespitinde ve uygulamasında kullanılacağı aynı zamanda SEGE çalışmasının belediyelere ve il özel idarelerine kaynak tahsis edilmesi, kamu kurum ve kuruluşlarının personel atamaları ve özlük haklarının düzenlenmesi ile kalkınma ajansları merkezi bütçe paylarının belirlenmesi gibi bölgesel niteliği olan kamu politikalarının uygulanmasında da önemli bir kıstas olarak kullanılacağı açıklanmıştır”* (Kalkınma Bakanlığı, 2012).

3.Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğin Yakınsama Analizi

3.1.Yakınsama Teorisi

İktisat literatüründe görece yoksul ülkelerin ya da bölgelerin daha zengin olanlara göre daha yüksek bir büyüme oranına sahip olup olmayacağı önemli tartışmalardan biridir. Neoklasik büyüme modelinde kişi başına düşen gelirin büyüme oranı, ele alınan dönemin başlangıcındaki kişi başına gelir düzeyi ile ters yönlü bir korelasyon katsayısı ile hareket etmekte olup, eğer ülkelerin ya da

bölgelerin fayda ve üretim fonksiyonları benzer yapıdaysa görece yoksul ülke veya bölgeler daha zengin olanlardan daha yüksek bir büyüme oranına sahip olacaktır ve bu durumda kişi başına düşen gelir düzeyinde yakınsama sürecini yaratan bir mekanizmadan neoklasik büyüme modeli çerçevesinde söz edilebilmektedir (Ateş, 1996).

Neoklasik büyüme modeli Frank Ramsey (1928), Robert M. Solow (1956), Trevor Swan (1956), David Cass (1965) ve Tjalling C. Koopmans (1965) tarafından geliştirilmiştir. “Neoklasik büyüme modeline göre bir ekonomi eğer başlangıç sermaye-emek oranı, durağan durum sermaye-emek oranından küçükse diğer ekonomilerden daha hızlı büyür. Yeniden üretilebilir sermayenin düşük başlangıç düzeyi, hızlı büyüme ve hızlı sermaye birikimi ile sonuçlanır. Sermaye ve emeğin uluslararası hareketliliği, kaynakları bol faktörlü alanlardan kıt faktörlü alanlara taşıyarak yakınsama sürecini kolaylaştırır. Bu nedenle iki ekonomi eğer her yönden özdeş ise ya da eğer biri ötekinin durağan durumuna yükselmişse, aynı kişi başı reel gelir düzeyine sahip olacaklardır. Bu durumda büyüme oranı ülkelerin durağan duruma uzaklıkları ile negatif ilişki içindedir. Neoklasik büyüme modelinde kabul edilen varsayımlar nedeniyle ülkeler durağan durum gelir düzeyine yakınsama eğilimi içindedirler” (Ceylan, 2010).

Genel bir kavram olarak yakınsama, belirli ekonomik değişkenlerin gelişiminde ülkeler veya bölgeler arasında farklılığın daralması olarak tanımlanabilir (Gezici & Hewings, 2004). Yakınsama hipotezi ile ilgili tartışmalar zaman zaman çok farklı yakınsama yorumlarına neden olmuş ve araştırmacılar tarafından çeşitli yakınsama kavramları geliştirilmiştir. Mikro-makro yakınsama, yakalama ve yakınsama, ülke içi ve ülkeler arası yakınsama, büyüme oranlarında ve gelir düzeyinde yakınsama, β (beta) ve σ (sigma) yakınsaması, koşulsuz ve koşullu yakınsama, koşullu ve kulüp yakınsaması, gelir ve toplam faktör verimliliği yakınsaması, deterministik ve stokastik yakınsama bunlardan bazılarıdır (Ceylan, 2010).

Genellikle birçok çalışmada Barro ve Sala-i-Martin (1995) tarafından tanımlanan neoklasik büyüme modeli kullanılmıştır. Bu model aynı zamanda β (beta) yakınsama modeli olarak da adlandırılmakta ve literatürde geniş bir çapta incelenmektedir. Temel olarak β yakınsaması bir bölgenin GSMH büyüme oranı derecesinin, başlangıç seviyesi (mutlak β yakınsaması) ile ve eklenen koşullandırılmış açıklayıcı değişkenler grubu ile (koşullu β yakınsaması) ilişkilendirilmesidir (Dall'erba & Gallo, 2008).

Barro ve Sala-i-Martin tarafından tanımlanan neoklasik büyüme modelindeki yakınsama şu şekilde formülize edilir (Barro & Sala-i-Martin, 1992; Barro & Sala-i-Martin, 1995; Barro, et al., 1995; Barro & Sala-i-Martin, 2004):

$$(1/T)\log(y_{iT} / y_{i0}) = a - [(1 - e^{-\beta T}) / T] \log(y_{i0}) + w_{i0,T} \quad (1)$$

$w_{i0,T}$, 0 ile T zamanı arasındaki hata terimini ve $\log(y_{i0})$ başlangıç gelir seviyesini formülde temsil etmektedir. Denklem sadece başlangıç seviyesi ile ilişkili olduğu için mutlak (koşulsuz) yakınsama söz konusudur. Bu teorik açıklamalardan sonra literatür aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Bivand ve Brunstad (2002) Batı Avrupa bölgesi için yapmış oldukları çalışmada tarımsal desteğin yakınsama üzerine olumsuz etkisi olduğunu tespit etmişler, Fingleton (2001) 178 Avrupa Birliği Bölgesi üzerine yapmış olduğu analizde Avrupa Birliği'nden finansal olarak yüksek yardım alan bölgeler daha hızlı çıktı büyümesine sahipken verimlilik seviyesi ve büyüme oranının tüm Avrupa Birliği bölgelerinden daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu durumun aynı zamanda teknoloji eşitsizliğini azalttığını da saptamıştır.

Ying (2000) Çin üzerine yaptığı çalışmada ekonomik taşma etkilerinin çok belirgin olduğunu özellikle Guangdong bölgesinden bu bölgeye komşu olan Hainan ve Guangxi liman bölgelerine doğru anlamlı bir yayılma örüntüsü ve Hunan ve Jiangxi bölgelerinde kutuplaşma örüntüsü olduğunu tespit etmiştir.

Gezici ve Hewings (2004) 1980-1997 dönemi için Türkiye üzerine yaptıkları çalışmada bölgeler boyunca bir yakınsama kanıtı elde edememiş fakat yüksek seviye mekânsal bağımlılığın varlığını ortaya çıkarmışlardır.

Rey (2001) ABD örneğinde elde edilen bulguların bölgesel gelir dağılımı üzerinde coğrafyanın etkisi olduğunu belirtmiştir. Rey ve Montouri (1999) bölgesel gelir yakınsamasında mekânsal etkilerin rolüne dair kanıtlara ulaşmışlardır. Aroca vd. (2006) 1952-1999 dönemi için Çin’de gelir dağılımının yakınsamadan tabakalaşmaya doğru ve tabakalaşmadan da kutuplaşmaya doğru gittiği yönünde kanıtlara ulaşmışlardır.

Magalhaes vd. (2005) Brezilya örneğinde yapmış oldukları çalışmalarında mekânsal ekonometri tekniklerini kullanarak yakınsama olgusunu 1970-1995 dönemi için incelemişler ve sonuçların Brezilya’da yakınsama olmasına rağmen bu durumun küresel yakınsama sürecinden çok bölgesel olayların muhtemelen bazı kulüp yakınsama türlerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Yıldırım (2004) bölgesel devlet politikalarının ekonomik yakınsama üzerindeki etkisini 1990-2001 dönemi için Türkiye özelinde incelemiş ve coğrafi ağırlıklandırılmış regresyon analizini de kullanarak mekânsal etkileri de araştırmıştır. Çalışmada değişkenlerden biri olan kamu yatırım harcamalarının gerek geleneksel beta yakınsamasında gerek coğrafi ağırlıklandırılmış modelde yakınsama üzerinde anlamlı olmadığı belirtilmiştir.

Bakış vd. (2008) yatırım harcamaları, sağlık harcamaları, askeri harcamalar, ulaşım ve iletişim harcamaları, araştırma ve geliştirme harcamalarından oluşan kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında gecikmeli ampirik ilişkiler tespit etmişlerdir. Bulunan ilişkiler, içsel büyüme mekanizmalarının varlığını kanıtlamak için gerekli ancak yetersiz koşulları oluşturmaktadır. Kamu yatırım harcamaları, eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki gözlemlenirken askeri harcamalar ile büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Öcal ve Yıldırım (2010) coğrafi ağırlıklandırılmış regresyon yöntemi kullanarak 1987-2001 dönemi için Türkiye’de terörizmin ekonomik büyümeye olan etkisini iller bazında incelemişlerdir. Bulgulara göre geleneksel yakınsama modelinde terörizmin ekonomik büyümeyi aksattığı, coğrafi ağırlıklandırılmış sonuçlara göre il etkilerinin, batı illerine göre karşılaştırıldığında doğu ve güneydoğu illerinde daha belirgin olduğu tespit edilmiştir.

Önder vd. (2010) Türkiye’de 1980-2001 dönemi NUTS-2 düzeyi için yaptıkları çalışmada kişi başına düşen kamu sermaye stokunun kişi başı gelir üzerinde pozitif etkisi olduğunu fakat ulaşım sermaye stokunun negatif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Elveren (2012) 1963-2007 dönemi için Türkiye’de yapılan savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ampirik bulgular ile yüksek askeri harcamaların Türkiye’de gelir dağılımını bozduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ateş (2001) çalışmasında kamu harcamalarının milli gelir gelişim sürecinde düzey etkilerine yol açtığını fakat içsel büyüme modellerinin öne sürdüğü büyüme etkisi tezini desteklemediğini belirtmiştir. Sağbaş (2002) Türkiye’de kamu harcamalarının yakınsamaya pozitif bir katkıda bulunduğu dair bulgu elde edilemediğini, Saruç vd. (2007) yaptıkları çalışmada kamu harcamaları yakınsaması analizi bulgularının Türkiye’de şehirlerarasında kamu harcamaları farklılıklarının azalması yönünde pozitif gelişme gösterdiğini belirtmekle beraber bu gelişmenin niceliksel olduğunu, ideal bir yakınsama olması için niceliksel ve niteliksel olması gerektiğini belirtmişlerdir. Sağbaş ve Kaya (2009) kamu harcamalarının Türkiye’de bölgesel dağılımının dinamik yapısını yakınsama analizi ile incelemişler ve toplam kamu harcamalarında yakınsama bulgusunu elde etmişler fakat eğitim ve sağlık harcamalarının dağılımında 2004-2007 dönemi için dengesizliğin arttığını gözlemlemişlerdir.

Yamanoglu (2007) 1990-1995, 1990-2001 ve 1995-2001 dönemleri için Türkiye üzerinde yaptığı mutlak yakınsama analizi sonuçlarına göre 1990-1995 dönemi hariç diğer iki dönemde yakınsama

tespit etmiştir. Çalışmada yapılan koşullu yakınsama sosyo-ekonomik değişkenlerden biri olarak kişi başına düşen kamu yatırım harcamalarını analize dâhil edilmiş ve yakınsamaya katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırım ve Öcal (2012) Türkiye’de 1990-2006 dönemi için yaptıkları çalışmada gelirin ve okullaşma oranının artması iller bazında ortalama terör seviyesini azaltma, işsizliğin artması ise artırıcı eğilimde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada yapılan coğrafi ağırlıklandırılmış regresyon sonuçlarına göre, kişi başına gelir ve eğitimin iller bazında etkisi batı bölgesi ile karşılaştırıldığında doğu ve güneydoğu illerinde daha belirgindir. Ayrıca bazı araştırmacılar doğu-batı ikileminin terörizmin temel nedeni olduğunu ve devletin politikalarını revize ederek bölgelerarası farklılığı gidermesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Çalışkan vd. (2011) Türkiye’de 1996-2003 döneminde 76 il için yaptıkları çalışmalarında kamu harcamalarının sosyo-ekonomik gelişme üzerine etkisini araştırmışlardır. Sağlık, eğitim, tarım, ulaşım, iletişim ve diğer yatırımlar olarak belirlemiş oldukları değişkenlerin sosyo-ekonomik gelişme üzerine olan etkisi en küçük kareler yöntemi ve parametrik olmayan regresyon modelleri ile çalıştırılmıştır. Her iki metodun da sonuçlarına göre eğitim yatırımlarının illerin sosyo-ekonomik gelişmişliği üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğunu diğer yatırımların bu dönem içerisinde anlamsız olduğunu tespit etmişlerdir.

Doğruel ve Karaman (2008), Karaman ve Doğruel (2011) Türkiye’de 1990-2000 ve 2004-2008 dönemleri için üniversitelerin ve havaalanlarının bölgesel yakınsama etkisi üzerine yaptıkları çalışmalarında yerel üniversitelerin 2000 yılına kadar tüm bölgelerde pozitif yayılma etkisine sahip olduğunu, 2004-2008 dönemi için bu etkilerin gözlemlenmesinin çok erken olduğunu belirtmişlerdir. Üniversitelerin harcama etkilerinin düşük gelirli illerde sınırlı olduğunu bu nedenle düşük gelirli bölgeler için harcama etkileri sınırlı iken üniversitelerin bilgi etkisinin yaygın olduğunu söylemenin mümkün olduğunu da belirtmişlerdir. 1990-2000 dönemi için düşük gelirli bir ilde var olan havaalanının bölgesel büyümede anlamlı bir etkiye sahip olduğunu fakat bu etkinin 2004-2008 döneminde gözlemlenemediğini aktarmışlardır. Birinci dönem için üniversitelerin imalat sektöründe pozitif dışsallıklar oluşturduğunu, özellikle yüksek gelirli illerde bilgi temelli işbirliğinden yararlandığı vurgulanmıştır. Üniversite harcamalarının tüm bölgelerdeki hizmet sektörüne etkisi bulunmaktadır. Hizmet sektörü kapsamında yapılan üniversite harcamaları tüm illerde talebi canlandırmakta ve dışsallıklar oluşturmaktadır. Benzer pozitif ve anlamlı etki hava ulaşımı içinde bulunmakta fakat sadece düşük gelirli bölgeler için gözlemlenebilmektedir. Ayrıca ikinci dönem için havaalanlarının yakınsama üzerine güçlü bir etkisi tespit edilememiştir.

Zhang ve Fan (2000), Zhang ve Fan (2004) Çin’de 1978-1995 dönemi için 25 eyaleti kapsayan çalışmalarında yol, eğitim, sulama, elektrikleendirme, kırsal telefon hatları ve tarımsal ar-ge sermayesi gibi kamusal yatırım mallarının tarımsal ve tarımsal olmayan milli hâsıla üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bulgulara göre az gelişmiş olan batı bölgelerinde yapılacak kamu yatırımlarının artması bölgesel farklılığı azaltabilecektir. Devletin liman bölgelerine yatırım yapmaya meyilli olması bölgesel eşitsizliği daha da artıracığı ifade edilmiştir. Çalışmada genel sonuç olarak, batı bölgelerine yapılacak olan kırsal eğitim ve tarımsal ar-ge yatırımlarının bölgesel eşitsizliği azaltmada en uygun etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.Yakınsama Analizi Sonuçları

Türkiye’de coğrafi, tarihsel, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel vb. nedenler bölgesel eşitsizliğin oluşmasına neden olabilmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik bir toplumun ekonomik ve sosyal boyutunu aynı anda ifade edebilmekte ve bu göstergede meydana gelen bölgesel eşitsizlik toplumun sosyal ve ekonomik refahını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Gezici ve Hewings (2004) bölgelerarası eşitsizliğin varlığının uzun bir dönemdir Türkiye’de bölgesel kalkınmanın temel konularından birisi olduğunu belirtmiş ve genel bir kavram olarak yakınsamayı, belirli ekonomik değişkenlerin gelişiminde ülkeler veya bölgeler arasında farklılığın daralması olarak

tanımlamıştır. Türkiye'nin bölgesel eşitsizliği öneminden ve yukarıda ifade edilen yakınsama tanımından yola çıkarak bu çalışmada yakınsama analizi sosyo-ekonomik gelişmişliğe uyarlanmıştır.

2003-2011 dönemi içerisinde Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin iller bazında daralması gerçekleşmiş midir? veya başka bir ifadeyle SEGE değeri düşük olan iller, SEGE değeri yüksek olan illeri yakalayabilmiş midir? sorusuna cevap bulabilmek için aşağıda belirtilen mutlak (koşulsuz) yakınsama modeli kullanılmıştır. Model Barro ve Sala-i-Martin'in (1995, 2004) modelinden uyarlanmıştır.

Aşağıdaki denklemde $SEGE_{i,0}$ SEGE'nin i bölgesi için başlangıç seviyesini, $SEGE_{i,T}$ i bölgesinin T dönemindeki değerini, α sabit katsayıyı ve $\varepsilon_{i,0,T}$ hata terimini ifade etmektedir. β katsayısının negatif ve anlamlı olması yakınsama olduğunu ifade eder (Gezici & Hewings, 2004).

$$(1/T) \log(SEGE_{i,T} / SEGE_{i,0}) = \alpha + \beta_0 \log(SEGE_{i,0}) + \varepsilon_{i,0,T} \quad (3)$$

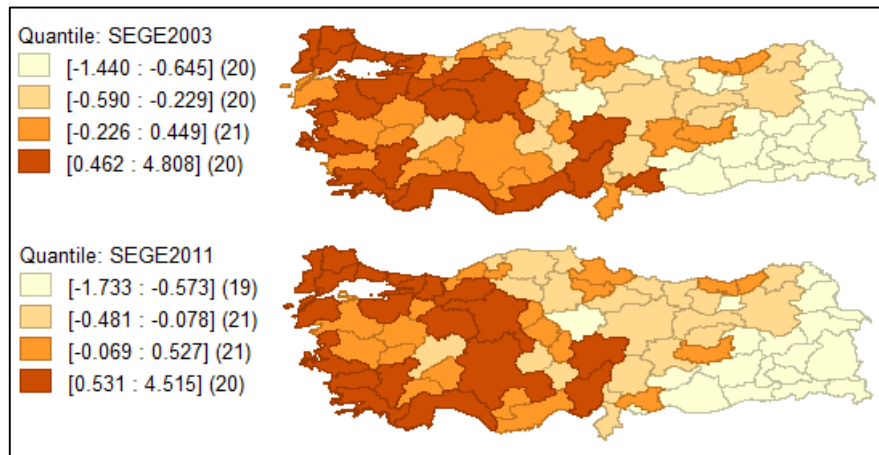
Tablo 1: Mutlak Yakınsama Sonuçları

Değişken	Katsayı	Olasılık
CONSTANT	0,02085332	0,0197325
SEGE2003	0,007571725	0,5235609
R-kare	0,00517	

Mutlak yakınsama analizi sonuçlarına göre SEGE2003 değişkeninin katsayısı pozitif ve anlamsız çıkmıştır. Bu durumda 2003-2011 dönemi içerisinde iller arasında sosyo-ekonomik gelişmiş açısından bir yakınsama tespit edilememiştir. Bu durum Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinde bölgesel bir ayrışmanın varlığını da işaret etmektedir.

4.Sonuç

Sosyo-ekonomik gelişmişlik sosyal sistemin tamamının yükselme eğilimi olması nedeniyle bir toplumun sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinde meydana gelecek iyileşmeler yaşam kalitesinin sadece ekonomik değil diğer parametreler yönünden de gelişme kaydettiğini gösterecektir. Bir ülke içerisindeki sosyo-ekonomik gelişmişlik maalesef homojen bir yapıya sahip değildir. Sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, coğrafi ve çeşitli faktörlere dayalı olarak sosyo-ekonomik gelişmişlik bölgesel farklılıklar göstermektedir. Bu farklılık Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde önemli bir bölgesel ayrışmanın oluşmasına neden olabilmektedir.

Yukarıdaki harita da görüldüğü gibi 2003 ve 2011 yıllarına ait sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi Türkiye'de bölgeler arasında ciddi bir ayrışma olduğunu göstermektedir. Bu dağılım haritasında koyu renkte olan bölgeler diğer bölgelere kıyasla daha yüksek bir sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi değerine sahiptir. Gerek 2003 gerek 2011 yılında doğu ile batı bölgelerinde yer alan iller

arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığı ve bölgesel ayrışması görsel olarak da gözlemlenebilmektedir. Acaba 2003-2011 dönemi içerisinde sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığı makası daralmış mıdır? Bu soruya yanıt bulabilmek için çalışmada mutlak yakınsama analizi uygulanmıştır. Mutlak yakınsama sonuçlarına göre 2003-2011 döneminde sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından bir yakınsama elde edilememiştir. Başka bir ifadeyle bu dönemde Türkiye’de iller arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı daralmamış veya aradaki makas kapanmamıştır.

Bu çalışma ile Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından bölgesel farklılıklarının azalıp azalmadığının tespiti yapılarak bir durum değerlendirmesi ortaya konmuş ve bu farklılığın kapanmamasına neden olan veya kapanmasını sağlayacak faktörlerin çeşitli yöntemlerle analiz edilebilmesi için temel bir girdi oluşturulmuştur. Bu tarz çalışmaların daha da geliştirilebilmesi ve farklılaştırılabilmesi için Kalkınma Bakanlığı, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi çalışmalarını tamamlayarak araştırmacıların kullanımına sunulmalıdır. Yapılacak olan araştırmalar gerek uygulanan hangi politikaların başarılı veya başarısız olduğunu ortaya koyabilecek ayrıca hangi politikaların hayata geçirilmesi gerektiği yönünde politika yapıcılara tavsiyeler oluşturabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aroca, P., Guo, D. & Hewings, G. J. D., 2006. *Spatial Convergence in China: 1952-99*, Helsinki: UNU-WIDER Research Paper No. 2006/89.
- Ateş, S., 1996. Ekonomik Büyümeye Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), pp. 79-103.
- Ateş, S., 2001. *Kamu Harcamaları ve Vergi Politikalarının Uzun Dönemli Büyüme Sürecine Etkileri: Yeni İçsel Büyüme Modelleri Açısından Bir Bakış ve Türkiye Örneği*, Ankara: Working Paper presented in International METU Conference in Economics V September, 10-13, 2001.
- Bakış, O., Jobert, T. & Tuncer, R., 2008. *Kamu Harcamaları ve Büyüme, Zaman Serileri Analizi*, İstanbul: BETAM Kamu Harcamalarının Bileşiminin Büyüme ve Refah Etkileri.
- Barro, R. J., Mankiw, N. G. & Sala-i-Martin, X., 1995. Capital Mobility in Neoclassical Models of Growth. *The American Economic Review*, 85(1), pp. 103-115.
- Barro, R. J. & Sala-i-Martin, X., 1992. Convergence. *Journal of Political Economy*, 100(2), pp. 223-251.
- Barro, R. J. & Sala-i-Martin, X., 1995. *Economic Growth*. 1. dü. New York: McGraw-Hill.
- Barro, R. J. & Sala-i-Martin, X., 2004. *Economic Growth*. 2. Edition dü. London: The MIT Press.
- Bivand, R. S. & Brunstad, R. J., 2002. *Regional Growth in Western Europe: An Empirical Exploration of Interactions with Agriculture and Agricultural Policy*, s.l.: Discussion Paper 01/02 Norwegian School of Economics and Business Administration.
- Cass, D., 1965. Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation. *Review of Economic Studies*, 32(91), pp. 233-240.
- Ceylan, R., 2010. Yakınsama Hipotezi: Teorik Yaklaşımlar. *Sosyo Ekonomi*, Ocak-Haziran(1), pp. 47-60.
- Cuffaro, M., Cracolici, M. F. & Nijkamp, P., 2006. *Economic Convergence vs. Socio-Economic Convergence in Space*, Amsterdam: No 20, Serie Research Memoranda from VU University Amsterdam, Faculty of Economics, Business Administration and Econometrics.
- Çalışkan, A., Civan, A. & Karakuyu, M., 2011. Where Should We Spend Government's Money? The Effect of Public Sector Investments on Socioeconomic Development in Turkey. *European Journal of Economic and Political Studies*, 4(1), pp. 1-12.
- Dall'erba, S. & Gallo, J. L., 2008. Regional Convergence and the Impact of European Structural Funds Over 1989-1999: A Spatial Econometric Analysis. *Papers in Regional Science*, 87(2), pp. 219-244.
- Dincer, B., Özaslan, M. & Kavasoglu, T., 2003. *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, Ankara: DPT.
- Dinçer, B., Özaslan, M. & Satılmış, E., 1996. *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (1996)*, Ankara: DPT.
- Dinler, Z., 2001. *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Kıtabevi Yayınları.
- Doğruel, F. & Karaman, F. N., 2008. The Role of Investments in Universities and in Airports on the Regional Convergence. *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, Cilt 10, pp. 1-26.
- Elveren, A. Y., 2012. Military Spending and Income Inequality: Evidence on Cointegration and Causality for Turkey, 1963–2007. *Defence and Peace Economics*, 23(3), pp. 289-301.

- Erkan, H., 1998. *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fingleton, B., 2001. Equilibrium and Economic Growth: Spatial Econometric Models and Simulations. *Journal of Regional Science*, 41(1), pp. 117-147.
- Gezici, F. & Hewings, G. J., 2004. Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey. *RURDS*, 2(16), pp. 113-132.
- Ildırrar, M., 2004. *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Jaffee, D., 1998. *Levels of Socio-economic Development Theory*. London: Praeger Publishers.
- Kalkınma Bakanlığı, 2012. T.C. Kalkınma Bakanlığı. <http://www.kalkinma.gov.tr>
- Karaman, F. & Doğruel, F., 2011. *Regional Convergence in Turkey: The Role of Government in Economic Environment Augmenting Activities*, Munich: MPRA Paper No. 34271, posted 24. October 2011.
- Khan, H., 1991. Measurement and Determinants of Socioeconomic Development: A Critical Conspectus. *Social Indicators Research*, Vol 24, No 2, pp. 153-175.
- Koopmans, T. C., 1965. *On the Concept of Optimal Economic Growth*, Amsterdam: The Econometric Approach to Development Planning.
- Magalhaes, A., Hewings, G. J. & Azzoni, C. R., 2005. *Spatial Dependence and Regional Convergence in Brazil*, Alcalá de Henares: Investigaciones Regionales Asociación Española de Ciencia Regional.
- McConnell, C. R. & Brue, S. L., 2008. *Macroeconomics Principles, Problems, and Policies*. New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Myint, H., 1980. *The Economics of the Developing Countries*. London: Hutchinson.
- Myrdal, G., 1977. *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*. London: Pelican Books.
- OECD, 2012. *OECD Economic Surveys TURKEY*, s.l.: OECD.
- Ohlan, R., 2012. Pattern of Regional Disparities in Socio-Economic Development in India: District Level Analysis. *Social Indicators Research*, pp. 1-33.
- Öcal, N. & Yıldırım, J., 2010. Regional Effects of Terrorism on Economic Growth in Turkey: A Geographically Weighted Regression Approach. *Journal of Peace Research*, 47(4), pp. 477-489.
- Önder, A. Ö., Deliktaş, E. & Karadağ, M., 2010. The Impact of Public Capital Stock on Regional Convergence in Turkey. *European Planning Studies*, 18(7), pp. 1041-1055.
- Ramsey, F. P., 1928. A Mathematical Theory of Saving. *Economic Journal*, 38(152), pp. 543-559.
- Rey, S., 2001. Spatial Empirics for Economic Growth and Convergence. *Geogr Anal*, Cilt 33, pp. 194-214.
- Rey, S. J. & Montouri, B. D., 1999. US Regional Income Convergence: A Spatial Econometric Perspective. *Regional Studies*, 33(2), pp. 143-156.
- Sağbaşı, İ., 2002. Türkiye'de Kamu Harcamalarının Yakınsama Üzerindeki Etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, IV(2), pp. 137-148.
- Sağbaşı, İ. & Kaya, A., 2009. *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Bölgesel Dağılımının Analizi: Mekansal Ekonometri Yaklaşımı*. Antalya, 24. Maliye Sempozyumu, Mayıs 2009.

- Saruç, N. T., Sağbaş, İ. & Cİğerci, İ., 2007. *Convergence in Public Expenditures and Tax Revenues Across the Turkish Provinces*. Warwick , 63rd Congress of the International Institute of Public Finance, 27 Aug - 30 Aug,2007,Warwick University. UK..
- Solow, R. M., 1956. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), pp. 65-94.
- Swan, T. W., 1956. Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, 32(63), pp. 334-361.
- Szirmai, A., 2005. *The Dynamics of Socio-Economic Development An Introduction*. Cambridge: Cambirdge University Press.
- Yamanoğlu, K. B., 2007. *Sosyo-ekonomik Faktörlerin Türkiye'de Büyüme Üzerine Etkileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, J., 2004. *Regional Economic Policy and Economic Convergence in Turkey: A Spatial Data Analysis*. Lodz-Krakow-Poland, 18th European Advanced Studies Institute in Regional Science, 01 July -10 July 2004.
- Yıldırım, J. & Öcal, N., 2012. Analysing the Determinants of Terrorism in Turkey using Geographically Weighted Regression. *Defence and Peace Economics*, Cilt DOI:10.1080/10242694.2012.695034, p. forthcoming.
- Ying, L. G., 2000. Measuring the spillover effects: Some Chinese Evidence. *Papers Reg. Sci*, Issue 79, pp. 75-89.
- Zhang, X. & Fan, S., 2000. *Public investment and regional inequality in rural China*, Washington: EPTD Discussion Paper No.71.
- Zhang, X. & Fan, S., 2004. Public Investment and Regional Inequality in Rural China. *Agricultural Economics*, Cilt 30, pp. 89-100.